Львівський національний університет імені Івана Франка
Центр гуманітарних досліджень

Університетські ДІАЛОГИ

№ 3

2007

...Діалог прихильників
ідеї
універсального Знання...

Університетський

ДІАЛОГ

Леоніда Ушкалова

“На риштованнях
історії української літератури”:
дещо про рецепцію нашої класики

Центр гуманітарних досліджень
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Видавництво “Смолоскип”

УДК 821.161.2.09
ББК 83.3 (4укр) 4-8
У 95

Ушкалов, Леонід. *“На риштованнях історії української літератури”: дещо про рецепцію нашої класики*. – Львів: Центр гуманітарних досліджень; Київ: Смолоскип, 2007. – 56 с. (“Університетські діалоги”, № 3)

Третій випуск серії “Університетські діалоги” представляє виклад публічної лекції професора Леоніда Ушкалова, виголошеної 24 квітня 2007 року у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Лекція присвячена переглядові історії української літератури і зосереджена, зокрема, на постаті й творчості Григорія Сковороди (1722-1794) та тогочасній епосі.

Виклад доповнює багатий бібліографічний огляд та ґрунтовне текстологічне дослідження української сковородіани.

ISBN 978-966-8499-65-4

© Леонід Ушкалов, 2007
© Центр гуманітарних досліджень, 2007
© Смолоскип, 2007

Леонід Ушкалов

“На риштованнях історії української літератури”: дещо про рецепцію нашої класики

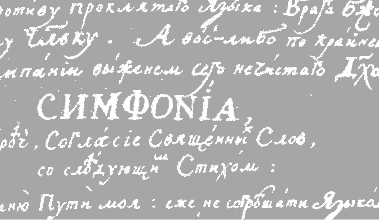

Фразу “на риштованнях історії української літератури” я запозичив у Юрія Володимировича Шевельова (1908-2002) – мабуть, найколоритнішого харківського літературознавця минулого століття. Щоправда, сам Шевельов не вважав себе за історика літератури. Він не раз прагнув переконати читача в тому, що вважає за справжню науку, власне кажучи, тільки свої лінгвістичні розвідки, а література для нього – просто “гобі”[1]. Між іншим, десяток років тому, під час роботи третього Міжнародного конгресу україністів, я чув це від Шевельова на власні вуха. Сказавши щось схвальне на адресу моїх книжок, Юрій Володимирович одразу ж лукаво посміхнувся:

– А то добре, що ми з Вами працюємо в різних ділянках!

– Чого б то раптом? – питаю.

– Так не будемо ж щипати один одного! – знову посміхається метр. – Для мене література – тільки забавка.

Я здогадуюсь, чого Шевельов посміхався: у нього була ціла теорія, згідно з якою література цікава філологові до тих пір, поки він іще молодий, а в поважному віці слід займатися лінгвістикою. Може, воно й так – не буду перечити. Але гадаю, що оте шевельовське слівце “забавка” все-таки слід розуміти в тому сенсі, що його стародавні греки вкладали були в слово σχολή – “дозвілля”, а заразом “заняття”, “навчання”, тобто *непідлегле жодній прагматиці пізнання природи речей*, така собі самостайна

стайна напнутість духа, в якій тільки й може оприявнюватися “людське в людині”. Часом греки вживали за синонім до цього слова ще й інше — διατριβή. Один з улюбленців Шевельова Григорій Сковорода перекладав його по-нашому саме як “забавка”.

> Мнози глаголют, — писав якось слобожанський філософ-містик, — что ли дѣлает в жизни Сковорода? Чем забавляется? Аз же о Господѣ радуюся. Веселюся о Бозѣ, Спасѣ моем... Забава, римски — *oblectatio*, еллински — діатріба... есть корифа[2], и верх, и цвѣт и зерно человѣческія жизни. Она есть центр каждыя жизни. Всѣ дѣла коеяждо жизни сюда текут, будьто стебліе, преобразуяся в зерно[3].

Мало хто з українських письменників та інтелектуалістів міг дозволити собі таку “забавку”. Принаймні вже в середині 1920-х років, розмірковуючи над тим, чого це в Україні ніяк не може защепиться полюдському філософія, Іван Мірчук скаже про ті вкрай несприятливі умовини, що в них упродовж цілих століть змушені були існувати наші інтелектуалісти, затрачуючи мало не всі свої сили на політичні, релігійні, національні чи й просто житейські змагання. Тим часом

> лиш серед гарнійших, вигіднійших умов життя, коли щонайменше деякі верстви суспільні можуть у вільних хвилях віддаватися свого роду *dolce far niente*[4], можуть знайти вільний час, щоби віддатися роздумуванню над вічними загадками життя з вищої точки погляду, — щойно тоді витворюється відповідний ґрунт для розвитку фільософії[5]

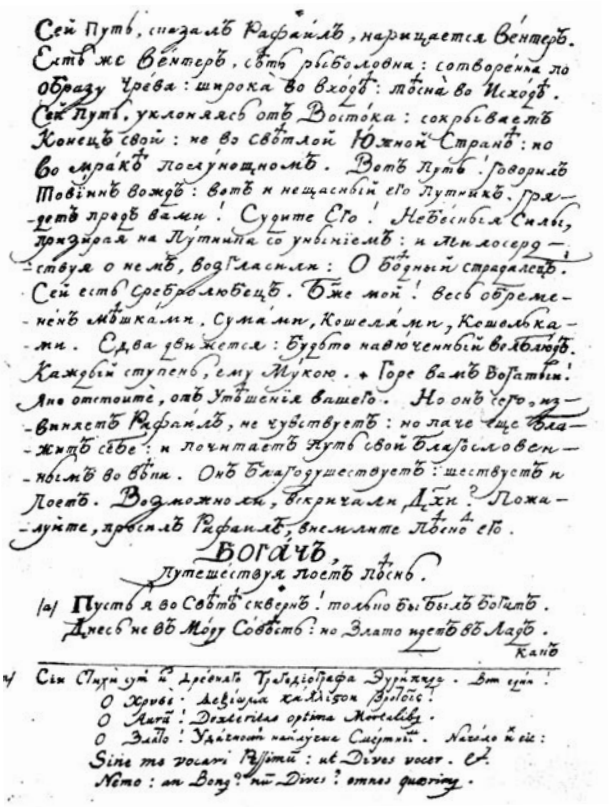

та, додаймо від себе, і всіх інших наук і мистецтв.

У будь-якому разі, як тільки сьогодні мова заходить про історію української літератури, я чомусь одразу ж пригадую собі шевельовське "на риштованнях...". Кілька років тому, коли академічний Інститут літератури імені Тараса Шевченка розпочинав був роботу над десятитомовою історією українського письменства, у декого з університетських професорів питали, якою б вони хотіли її бачити. Тоді я відповів, що тут, здається, усе просто: аби не ламати історичної перспективи, слід присвятити кожному століттю, починаючи з XI-го, по одному тому. Відтак пропорція між справжнім часом цієї *історії*, тобто її *фабулою*, та часом розповіді про неї, тобто *дискурсом*, буде приблизно однакова. Звісно, я іронізував, намагаючись бодай таким макаром підкреслити питому вагу нашої літератури "середньої доби", чи, як казали колись романтики, літератури «від Нестора до Гоголя». Ялова академічна стилістика не давала мені змоги сказати щось схоже на чудесне *allegro giocoso* "панфутуриста-екструктора" Ніка Бажана в "Зустрічі на перехресній станції":

> Запаморочені проклятим просвітянством XIX віку, що зросло на "народному мистецтві", ми забули про раніші віки культури й діла.[6]

Тож я вдався до іронії.

Утім, і тоді, і тепер мені ясно як Божий день, що фабульний і дискурсний часи

десятитомовика перебуватимуть, сказати б, у зворотній перспективі: історія перших *восьми* століть обійме від сили *два* томи (такий собі упровід до *Енеїди* Котляревського), а *вісім* інших будуть розповідати про *два* наступні століття: XIX-те та XX-те (за цією схемою побудовано зараз і академічну історію української літератури, і відповідний університетський курс). Зрештою, було б дивно приділяти однакову увагу, приміром, літературі XIV століття, усі пам'ятки якої можна зібрати під обкладинкою однієї не такої вже й грубої книжки, та літературі XX століття, де тих книжок вистачить читати на кілька життів. Так само й репертуар нашої літератури XIX століття, що була, по слову Івана Франка, «дрібна, слаба, неначе в кут якийсь забита», не надається до порівняння з величезним корпусом пам'яток барокової доби — одне-єдине видання з тих часів, як-от *Книга житій святих* Дмитра Туптала, годне перевершити обсягом ледь не всю українську літературу першої половини XIX століття, купно взяту.

А крім того, у нас є *канон*, чи вже "іконостас", в якому поет-лауреат Стефан Яворський стоїть куди нижче за Сковороду (не біда, що того Яворського мало хто й читав), а Панько Куліш — нижче за Тараса Шевченка, щоб там не казав про Куліша як про єдину «світлу пляму» на тлі «темного українського минулого» Микола Хвильовий і як би не намагався свого часу Микола Зеров писати історію української літе-

ратури

ратури XIX століття, акуратно оминаючи постать Шевченка (як запримітив колись Віктор Петров:

> В збірку своїх літературознавчих статей про письменників 19 ст. М. Зеров не включив жодної статті про Шевченка. Підкреслюючи вістря свого антинародницького сприйняття літературного процесу, Зеров цю свою збірку означив з полемічним викликом: *Від Куліша до Винниченка*! Свою *Історію української літератури*[7] він обірвав перед Шевченком; свою збірку почав після Шевченка. Шевченка він обминув.[8]).

І мені особисто не дуже імпонують модні на сьогодні вправляння в "деканонізації"-"деконструкції"-"деміфологізації", чи як там воно називається. Інша справа, що цей канон — штука змінна. Наприклад, жодна сучасна історія української літератури не подає творчості Миколи Гоголя. А от у найпершій спробі синтетичного викладу нашого новітнього письменства — книзі Миколи Петрова *Нариси з історії української літератури XIX століття* (Київ, 1884) — є чималий розділ під назвою "Микола Васильович Гоголь", наприкінці якого зазначено:

> Поєднавши у своїх українських повістях усі елементи попереднього та сучасного українського письменства, Гоголь є гідним завершенням першого періоду розвитку нової української літератури,

тобто її «дошевченківського етапу»[9], як сказали б ми зараз. Та й для Михайла Драгоманова Гоголь, побіч Квітки й Шевченка, був справжньою серцевиною української літературної традиції XIX століття («...Квітка, Шевченко і Гоголь, которого я усе-таки не покину москалям і не проміняю на усю плеяду кулішівську...»).

Якщо ж брати під увагу не імена, а явища, то в теперішній ієрархії вартостей українського письменства від давнини до сьогодні на вершині, напевно, мусили б перебувати *бароко* й *романтизм* — два великі стилі, під чиїм вирішальним впливом формувалася сучасна українська людина (згадаймо Дмитра Чижевського з його сакраментальним:

> бароко та романтика — саме ті періоди духовної історії, що наклали на український дух найсильніший відбиток[10]).

На другому щаблі цієї ієрархії, за ідеєю, мала б перебувати старокиївська література, про яку сьогодні в Україні мало хто що знає й пише, український модернізм, трагічна гігантомахія "червоного Ренесансу" 1920-х років, а можливо, й література зламу XVI та XVII століть (дехто з поважних істориків, як-от, приміром, патріарх німецької славістики Ганс Роте, не без підстав говорить про цей час як про добу такого буйного «розквіту духовності, що межує з дивом»). Далі мала би йти, вочевидь, література доби реалізму та ще, звісно, "соціалістичний реалізм". Четвертий щабель обіймає, мабуть, латиномовна література часів Відродження, а також сентименталізм купно з рококо, п'ятий — класицизм та постмодернізм і так

і так далі. Певна річ, усі оці "ізми" будуть час від часу змінювати своє місце на українській літературній мапі. Та головне — аби це не відбувалося, на жаль, звичним для нас шляхом "одгетькування". Приміром, кпини над літературою "соціалістичного реалізму", може й природні для публіциста, геть неприпустимі для аналітика. Духовне підложжя того "реалізму", як на мене, не таке вже й просте, принаймні його можна сміло ставити в один ряд зі світом ідей "католицького роману", екзистенціалізму чи сюрреалізму, а сьогоднішнім культовим авторам їйбо не гріх повчитися літературного ремесла в таких "соцреалістів", як Павло Тичина, Максим Рильський, Олександр Довженко чи Олесь Гончар (це видно неозброєним оком). Так само як сьогоднішнім видавцям — тієї культури роботи з текстом, що її мали колись редактори й коректори "Дніпра", "Радянського письменника" чи "Веселки". Я вже змовчу про тогочасні масштаби популяризації української класики (про масштаби її фальшування й нищення я теж добре пам'ятаю). Та в будь-якому разі, твори мого улюбленця Сковороди в книжковій серії "Шкільна бібліотека" за часів "застою" розходилися накладами в 150 тисяч примірників (сьогодні таке може хіба тільки наснитись; найбільш тиражне видання, яке я мав змогу готувати на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення України за програмою "Українська книга" — збірка наших класичних літературних казок *Лелія* — вийшла всього в десяти тисячах

примірників). Під ту пору навіть академічні книжки, присвячені життю та творчості далеко не першорядних українських письменників на взір Архипа Тесленка, могли мати наклад 40 тисяч примірників, тобто на порядок перевершувати сьогоднішні українські "бестселери". Пікантна обставина: наклади "бестселерів" (3-4 тисячі примірників) доби незалежної України є точнісінько такі самі, як і наклади українських книжок за часів дії отого безглуздого Емського указу, що забороняв українську мову в Російській імперії.

На мою думку, історики української літератури сьогодні мали б перейматися не так примноженням різноманітних інтерпретацій (хоч саме по собі збагачення інтерпретаційної палітри — справа дуже важлива), як працювати над створенням стереоскопічного образу нашого письменства від давнини до сьогодні, фігурально кажучи, — від візантійщини київського митрополита Іларіона до фемінізму Забужко чи "пофігізму" Жадана. Мабуть, саме на цьому шляху ми зможемо розширити свої "горизонти сподівань", а отже, збагнути сенс не тільки "істеблішментових вартостей" історії нашої літератури, але також її численних "бічних" сюжетів, скажімо, творчості не дуже примітних і колись, і сьогодні "лірваків з-над Сяну" Івана Гулашевича, Івана Вітошинського, Павла Леонтовича та інших, без яких годі втямити, що таке український бідермаєр, тобто одна барва нашого письменства XIX століття в "Дунайській імперії" стає зникомою.

мою. Або й таке. Сьогоднішній інтерес до літератури 1920-х років, мені здається, є трохи однобоким. Увагу дослідників привертають насамперед її "олімпійські" чи вже авангардові явища: Хвильовий, ВАПЛІТЕ, неокласики, футуристи, інтелектуальний роман тощо. Цілком природна реакція на десятиліття забуття (красномовним прикладом цієї амнезії для мене є доля Михайла Ялового (Юліана Шпола) — талановитого письменника й видатного організатора літературного життя України 1920-х років, першого президента ВАПЛІТЕ, — чиє життя та творчість забуті аж так, що на меморіальній дошці на славетному харківському будинку "Слово" Яловий та Шпол фігурують як двійко різних людей). А хто пам'ятає, скажімо, про створену 1924 року спілку пролетарських письменників та поетів Донбасу "Забой" (Ґригорій Баглюк, Павло Байдебура, Кость Герасименко та інші), про однойменний журнал, що виходив із 1923-го по 1932-й рік накладом тридцять тисяч примірників, тобто був наймасовішим літературним часописом тогочасної України? Зрештою, навіть розмови про літературу кінця XX — початку XXI століть досить часто не вибігають за рамки творчості щонайбільше якого десятка кумирів публіки: Жадан, Андрухович, Забужко та інші. Тим часом досить зазирнути бодай до біобібліографічного довідника Національної спілки письменників України, де фігурують сотні імен і тисячі творів, щоб пересвідчитися,

що картина сьогоднішнього літературного життя насправді куди більш барвиста. Коли я так кажу, то зовсім не маю на думці обстоювати якесь, сказати б, "екстенсивне" літературознавство. Ні. Мені йдеться про одну зі старих "шкідливих звичок" українських інтелектуалістів, запримічену ще "хатянином" Микитою Сріблянським, а саме про нашу просто-таки дивовижну здатність збиватися в отару довкола якогось одного питання чи якоїсь однієї постаті. Часом, до речі, без жодних видимих наслідків. Приміром, теперішня мода на українське літературне бароко (і чого це ми такі закохані в наш «гоцадральний барок»? — дивувався Олекса Горбач), правду кажучи, досі не дала належних плодів. Хіба ж не так, коли про цілу плеяду блискучих письменників — взяти хоч би Касіяна Саковича, Іпатія Потія, Сильвестра Косова, Інокентія Ґізеля, Йоаникія Ґалятовського, Якова Сушу, Лазаря Барановича, Івана Орновського, Стефана Яворського, Івана Максимовича й багатьох-багатьох інших — не створено хоч би одної путньої академічної книжки? Маю на увазі книжки звичайного класичного формату: "Касіян Сакович. *Життя і творчість*", "Яків Суша. *Життя і творчість*", "Стефан Яворський. *Життя і творчість*"... Цих книжок мали би бути сотні. А надто в тому разі, якби ми нарешті-таки відмовились від романтичної призматики й перестали ототожнювати українську літературу з літературою, створеною на ґрунті українських

українських говірок. Таке ототожнення загалом чинне й на сьогодні. Принаймні коли згадуваний Ганс Роте відмовляється визнати за пам'ятки української літератури твори нашого письменства мазепинської доби тільки на тій підставі, що під ту пору ще не було «ніякої певної української мови» [*feste ukrainische Sprache*], то він дивиться на наше письменство очима романтиків, котрі не вважали літературу "від Нестора до Гоголя" за вияв українського "народного генія", тому що ця література була далека від живої мови, тобто від говірок.

> Ніхто не здумав написати книжку по-народному, — нарікав, приміром, Пантелеймон Куліш, — ані тоді, як Україна "була могущим варязьким царством", ані тоді, "як боролись ми з Польщею", "ні за Мазепи, ні за Розумовського".[11]

Утім, одна справа — романтична міфологія, а друга — історія літератури. Як писав Іван Франко у своїй рецензії на книгу Павла Житецького про *Енеїду* Котляревського:

> Не слід би також забувати історикові, що як Прокопович, Сковорода, Конiський, Грабянка належать до української літератури на основі своєї діяльності, а *не мови*, то ж так само треба до неї зачислити тих учених василіан, що писали по-польськи і полатині про наші справи, отже такого Кишку, Стебельського, Кульчицького, Гудзя, Коса, Бродовича і інших.[12]

Зрештою, ця слушна Франкова думка не була чимось геть новим. Згадаймо, наприклад, той формат українського письменства, який пропонував іще 1843 року Іван Вагилевич у своєму біобібліографічному словникові *Польські письменники-русини* (з додатком "Латинські письменники-русини"). До речі, якщо вже я згадав про ділянку бібліографії старої літератури, то, на моє глибоке переконання, сьогодні вона перебуває в досить занедбаному стані. Не дурно ж бо зовсім недавно з'явилося просте перевидання упорядкованого ще Леонідом Махновцем біобібліографічного довідника *Українські письменники* (перший том, присвячений давньому письменству, Махновець довів до 1957 року, а от далі у форматі Махновця його вже ніхто не годен продовжити). Складається враження, що зараз бібліографія в Україні просто мало кому цікава. Наприклад, на мою книжку *Два століття сковородіяни* (2002) в Україні не з'явилося жодної рецензії, попри те, що цей довідник у своїй номінації здобув нагороду Львівського форуму видавців та української бібліотечної асоціації. Він був відрецензований тільки на сторінках *Zeitschrift für slavische Philologie*. Та й справа академічного видання наших старих пам'яток теж не дуже квітне: на лекціях в університеті я читаю проповіді Кирила Турівського за римською книжкою 1973 року *Перші українські проповідники та їх твори*, "Апокрисис" Христофора Філалета — за вроцлавсько-варшавсько-краківським виданням 1994 року, "Тренос" Мелетія Смотрицького — за гарвардським виданням *Collected Works of Meletij Smotryc'kyj*, поетику

етику Феофана Прокоповича — за московсько-ленінградським виданням 1961 року... Майже як у того Шевченка:

> Ляхи дрюкують, чехи, серби, болгаре, чорногори, москалі — всі дрюкують, а в нас анітелень, неначе всім заціпило.

Можна було б, звісно, звернутися до перекладів старих пам'яток сучасною українською мовою. Але ж і їх обмаль. А ті, що є, далеко не завше бездоганні. Так, славетні *Мандри* Василя Григоровича-Барського видано дуже вже помпезно, отже дорого, та ще й кирилицею (можна подумати, що це витвір галицьких "москвофілів" позаминулого століття), хоч передмова й коментарі розраховані на читачів приблизно "середнього шкільного віку". Тим часом видана цілком "демократично" й оснащена відповідним апаратом двотомова збірка творів Сковороди 1994 року ("Гарвардська бібліотека давньої української літератури") містить, на жаль, дуже багато вкрай химерних перекладацьких "кунштиків". Може, саме на це делікатно натякав Шевельов перекладачеві Валерію Шевчукові десь через рік після виходу двотомовика у світ:

> Але Сковороду, правду кажучи, я навіть не знаю, як перекладати. Я б не зміг його перекласти...[13]

І ось тут, на Сковороді, я б хотів зупинитися трохи докладніше, бо рецепція його творчості, як на мене, є чудовим прикладом нашого доволі парадоксального ставлення до класичного репертуару.

З одного боку, ця постать надзвичайно популярна. Навряд чи хто-небудь із діячів української культури, окрім хіба Тараса Шевченка, упродовж XIX-XX століть привертав до себе таку пильну увагу світу, як Сковорода. Про його життя та творчість, за моїми далеко не вичерпними підрахунками, написано вже понад п'ять тисяч історико-філософських, богословських, літературознавчих, лінгвістичних, педагогічних, музикознавчих та інших розвідок. Його твори видавали багато разів не лише в оригіналі, але й у численних перекладах, а сам він став знаковою фігурою для цілого грона блискучих письменників та інтелектуалістів: досить пригадати бодай Тараса Шевченка, Івана Франка, Льва Толстого, Олександра Потебню, Володимира Соловйова, Володимира Ерна, Миколу Сумцова, Дмитра Багалія, Михайла Грушевського, Сергія Єфремова, Миколу Бердяєва, Олексія Лосєва, Миколу Зерова, Миколу Хвильового, Павла Тичину, Михайла Булгакова, Дмитра Донцова, Івана Мірчука, Дмитра Чижевського, Георгія Флоровського, Юрія Лотмана, Юрія Шевельова, Ришарда Лужного, Богдана Гаврилишина, Роланда Піча, Сергія Аверінцева, Івана Павла II чи Пауло Коельо.

Загалом, у працях про Сковороду, число яких безугавно та стрімко зростає, можна знайти силу-силенну найрізноманітніших спостережень, міркувань, паралелей тощо. Його називали то «українським Сократом»[14], то «українським Руссо»[15], то

«українським Франциском Асизьким»[16], розглядали як піонера «філософського кордоцентризму»[17] і як носія «космічної свідомості»[18], як «апостола раціоналізму»[19] і як найяскравішого представника «емблематичного стилю в містичній літературі Нового часу»[20], як «найбільшого після перших отців Церкви християнського філософа світу»[21] і як чоловіка, що втілив у собі всі риси українського народу[22] та протоптав «східнослов'янську стежину осягнення реальності»[23]. Ці присуди перетворюють нашого письменника на своєрідний символ української культури від давнини до сьогодні. Принаймні Дмитро Чижевський прямо стверджував, що

> Сковорода перебуває в самісінькому осередді української духовної історії...[24]

У будь-якому разі, уже в першій третині XIX століття з'являються друком спогади про Сковороду (першу рукописну біографію філософа створив Михайло Ковалинський ще в 1794-1795 роках), виходить низка його творів (на початку 1830-х років харківські романтики навіть заходилися були готувати до друку семитомове зібрання творів Сковороди в російських перекладах), перші спроби осмислення його ідей та перші доволі гострі суперечки: пригадаймо тогочасні публікації Василя Масловича, Ґустава Гесса де Кальве, Івана Вернета, Івана Кулжинського, Ізмаїла Срезневського, Івана Снєгірьова, Александру Хашдеу, Ореста Євецького й інших. Інтерес до Сковороди

не згас навіть у другій половині XIX століття, коли в ділянці гуманістики першенство міцно обійняв доволі плаский позитивізм, обтяжений на Сході Європи "вибухом просвіченості" та суспільного радикалізму, а в Україні – ще й небаченим досі національним підупадом[25]. Так, на початку 1860-х років Микола Костомаров завзято обороняв Сковороду від нігілістичних кпинів Всеволода Крестовського; перегодом з'являється трохи загадкова стаття про Сковороду в славетному Лярусовому словникові[26] та перша згадка про нього як про «козака й дивовижного християнського філософа та поета» в американській пресі[27]; 1870 року Сковородою зацікавився Лев Толстой. А головне – від часу створення Харківського історико-філологічного товариства (1877) сковородинська тематика посідає помітне місце в науковій діяльності його членів: Олександра Потебні (Потебня у своїх лекціях любив покликатися на Сковороду, та і його самого харківці називали іноді «другим Сковородою»), Миколи Сумцова, Дмитра Багалія, Олександри Єфименко, Амфіяна Лебедєва й інших. Власне кажучи, коли 1894 року в Харкові завдяки подвижницьким зусиллям Дмитра Багалія було видано сковородинські твори (сьомий том *Збірника Харківського історико-філологічного товариства*), філософ немовби воскрес у соту річницю смерті. Відтоді інтерес до Сковороди стрімко зростає, поступово перетворюючись на один з магістральних напрямків української гуманістики та помітну галузку славістичних студій у всьому світі.

З-поміж праць про Сковороду, які з'явилися на початку XX століття, непроминальне значення мають публікації Дмитра Багалія, Павла Житецького, Амфіяна Лебедєва, Володимира Перетця, Миколи Петрова, Софії Русової, Миколи Сумцова, Андрія Товкачевського, Івана Франка, а також підготовлене Володимиром Бонч-Бруєвичем санкт-петербурзьке видання творів Сковороди 1912 року. На особливу увагу заслуговує книга Володимира Ерна *Григорій Савич Сковорода. Життя й наука* (Москва, 1912) – одна з найяскравіших пам'яток російського релігійно-філософського Ренесансу початку минулого століття. У цій книзі, що мала неабиякий розголос, Сковорода постає родоначальником оригінальної російської філософії (питомо онтологічної, персоналістської та глибоко релігійної на відміну від новочасного західного раціоналізму), а за його послідовників правлять Петро Чаадаєв, Іван Киреєвський, Олексій Хом'яков, Микола Гоголь, Памфіл Юркевич, Федір Достоєвський, Лев Толстой, Федір Тютчев, Володимир Соловйов, В'ячеслав Іванов, Микола Федоров, Сергій Трубецькой та інші. Ернівська візія Сковороди як зачинателя російської релігійної філософії перегодом перетворилася на одну з найгінкіших галузок сковородинського міфу XX століття. Мисленнєві сюжети книги Ерна так чи так будуть відлунювати в історико-філософських і богословських

і богословських працях таких видатних інтелектуалістів, як Василь Зеньковський, Олексій Лосєв, Георгій Флоровський, Ґустав Шпет, Борис Яковенко. А вже десь від 1910-х років ім'я Сковороди починає все частіше зринати й у публікаціях на Заході. Так, Марія фон Безобразоф друкує чималу статтю про нашого філософа на сторінках *Archiv für Geschichte der Philosophie*, про нього згадують у своїх книгах Юзеф Третяк, Томаш Масарик та інші.

"Сковородинство" було також надзвичайно важливим складником культури українського національного Відродження початку XX століття. Під буремну пору воєн та революцій, коли, по слову Гната Хоткевича, часом складалося враження, ніби «не зосталося вже нічого святого — ні Бога, ні любові, ні честі, ні науки», про незникомість «істинного чоловіка» в українській людині свідчила її «душевна потреба згадати Сковороду»[28]. Тож українське "необароко" 1920-х років було інспіроване на значну міру саме ідеями Сковороди (Володимир Коряк колись стверджував, що українська література доби "перших хоробрих" — то рух від Сковороди до Маркса). Недаром найталановитіший тогочасний поет Павло Тичина присвячує Сковороді книгу *Замість сонетів і октав* (1920) та розпочинає роботу над поемою-симфонією "Сковорода", яка за своїм направду грандіозним задумом мала би стати «українським "Фавстом" XX століття», а наша гуманістика збагачується цілою низкою присвячених

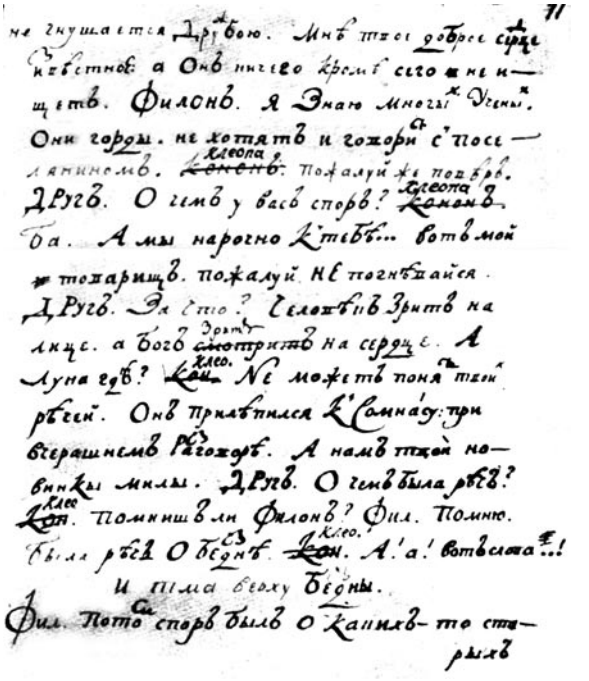

присвячених Сковороді ґрунтовних праць. Першенство з-поміж них, поза сумнівом, посідає книга Дмитра Багалія *Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода* (Харків, 1926), що її Віктор Петров одразу ж охрестив «енциклопедією сковородознавства»[29]. Окрім неї, досі не втратили свого наукового значення книги *Григорій Сковорода, його життя і твори* Григорія Коваленка (Полтава, 1919), *Григорій Савич Сковорода. (Український філософ). Короткий його життєпис і вибрані місця з творів та листів* Гната Хоткевича (Харків, 1920), *Г. С. Сковорода. Життя й наука* Володимира Білого (Київ, 1924), збірник *Пам'яті Г. С. Сковороди (1722-1922)* (Одеса, 1923), статті Михайла Возняка, Андрія Ковалівського, Петра Пелеха, Віктора Петрова, Миколи Плевака, Олекси Синявського, присвячені Сковороді розділи книг *Історія українського письменства* Сергія Єфремова (Київ, Ляйпціґ, 1919), *З історії релігійної думки на Україні* Михайла Грушевського (Львів, 1925), *Історія української філософської думки* Миколи Сумцова (Харків, 1926-1927). Чимало вартісних праць про Сковороду виходить із-під пера українських учених також в інших країнах. Маємо на думці передовсім студії Івана Мірчука, Домета Олянчина, В'ячеслава Заїкина та Дмитра Чижевського, котрий уже наприкінці 1920-х років заживе собі слави найглибшого й найавторитетнішого інтерпретатора Сковороди. З ім'ям цього "універсального славіста" пов'язані й наступні сторінки української академічної сковородіани, зокрема розвиток сковородинських студій на Заході впродовж 1930-40-х років, коли наслідком комуністичного терору та воєнного лихоліття українська гуманістика зазнала непоправних втрат — більшість розвідок про Сковороду з'являлося тоді на чужині й чужими мовами.

Відлунням українського "сковородинства" став інтерес до Сковороди у світі — уже впродовж 1920-30-х років праці про Сковороду починають доволі рясно з'являтися в Італії, Німеччині, Польщі, Франції, Чехії, Румунії. Наприклад, своє передне слово до румунського перекладу нарису Александру Хашдеу "Григорій Варсава Сковорода" Еміль Ґріґораш розпочав був так: «Торік я довідався від одного приятеля, що в бергсонівській Сорбонні читають лекції про українського філософа-містика Сковороду»[30]. Утім, більше-менше сталим інтерес до Сковороди на Заході починає бути тільки десь від середини 1960-х років. Це красномовно засвідчує поява цілої низки присвячених Сковороді дисертацій, збірників сковородинських матеріалів, перекладів творів нашого філософа англійською, італійською, чеською та іншими мовами, а також численних публікацій Василя Барки, Петра Біланюка, Юрія Бойка-Блохина, Едварда Вінтера, Зіни Ґеник-Березовської, Елізабет фон Ердманн, Аркадія Жуковського, Тараса Закидальського, Петера Кірхнера, Дмитра Козія, Олександра Кульчицького,

Кульчицького, Магдалини Ласло-Куцюк, Ришарда Лужного, Кирила Митровича, Володимира Мокрого, Івана Фізера, П'єра Паскаля, Наталії Пилип'юк, Юрія Русова, Богдана Чопика, Юрія Шевельова, Стефана Шерера, Степана Ярмуся та інших. Годі навіть перерахувати всі ті наукові видання, на сторінках яких можна надибати публікації про Сковороду: від широко знаної славістичної та власне україністичної періодики (*Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*, *Сучасність*, *Die Welt der Slaven*, *East European Quarterly*, *Harvard Ukrainian Studies*, *Journal of Ukrainian Studies*, *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, *Slavia*, *Slavia Orientalis*, *Slavic Review*, *Studia Ucrainica*, *The Slavonic and East European Review*, *Ukrainian Quarterly*, *Ukrainian Weekly*, *Zeitschrift für Slawistik*) до таких доволі екзотичних для україніста видань, як *Analele Universităţii Bucureşti*, *Orientalia Christiana Periodica*, *Histoire Épistémologie Langage*, *Lingua e letteratura*, *Kamen'. Rivista di poesia e filosofia*, *Michigan Academician*, *Vedanta Quarterly: Message of the East* тощо.

Ідеї Сковороди відігравали важливу роль і в українській культурі 1950-80-х років. Принаймні найбільш яскравий тогочасний її прояв — духовний та культурно-політичний "резистанс" українських "шістдесятників" — був закорінений саме в сковородинському «філософсько-антропологічному світовідчуванні»[31]. Під ту пору українські вчені, здебільшого всупереч панівним ідеологічним настановам, зробили важливий внесок у справу вивчення життя та творчості Сковороди. Досить пригадати бодай вартісні публікації Олександра Білецького, Вілена Горського, Бориса Деркача, Івана Іваня, Марії Кашуби, Наталії Корж, Сергія Кримського, Леоніда Махновця, Олекси Мишанича, Анастасії Ніженець, Валерії Нічик, Павла Охріменка, Івана Пільгука, Павла Попова, Мирослава Поповича, Сави Чавдарова, Володимира Шинкарука, Валерія Шевчука, Василя Яременка та багатьох інших. Серед важливих здобутків тогочасної академічної сковородіани слід назвати віднайдення та публікацію двох раніше невідомих діалогів Сковороди, численні джерельні матеріали, оприлюднені Павлом Поповим, книги Леоніда Махновця *Григорій Сковорода. Біографія* (Київ, 1972), Анастасії Ніженець *На зламі двох світів. Розвідка про Г. С. Сковороду і Харківський колегіум* (Харків, 1970), Івана Іваня *Філософія і стиль мислення Г. Сковороди* (Київ, 1983), Олекси Мишанича *Григорій Сковорода і усна народна творчість* (Київ, 1976). У 1961 році з'явилася й перша повна збірка сковородинських творів, а 1973 року в київському видавництві "Наукова думка" побачив світ двотомовик "Григорій Сковорода. *Повне зібрання творів*" — досі найліпше академічне видання творів нашого філософа.

А вже справжній "сковородинський бум" українська гуманістика переживає

від початку

від початку 1990-х років, за часів Незалежності. Небачена доти злива сковородинських студій, віддзеркалюючи стрімке зростання інтересу до української культури та зміну самого її статусу, засвідчувала також центральне місце Сковороди в українській традиції від давнини до сьогодні. Тож не дивно, що з 1600 сковородинських розвідок, які вдалося віднотувати тільки за перші десять років Незалежності (не беручи під увагу художніх творів, газетних публікацій, інформації, вміщеної на сторінках численних хрестоматій, підручників для середньої школи тощо), левова частка (понад 90%) з'явилася в Україні. Тут і матеріали цілої низки присвячених Сковороді наукових конференцій, і публікації на сторінках часописів *Київська старовина*, *Мандрівець*, *Слово і час*, *Сучасність*, *Філософська і соціологічна думка*, *Філософські обрії*, альманаху *Мультиверсум*, *Записок Наукового Товариства ім. Шевченка*, *Збірника Харківського історико-філологічного товариства*, і цінні томи наукових праць *Сковорода Григорій: дослідження, розвідки, матеріали* (Київ, 1992), *Сковорода Григорій: образ мислителя* (Київ, 1997) та *Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність* (Київ, 2003), і різноманітні монографічні студії, і повна збірка творів Сковороди в українських перекладах ("Гарвардська бібліотека давнього українського письменства"), і чимала вервечка присвячених Сковороді філологічних та філософських дисертацій.

Це — з одного боку. Але тут є й другий бік. По-перше, на сьогодні явно порушена тяглість сковородинських студій. По-друге, різні ділянки академічної сковородіани опрацьовані далеко не однаково. Скажімо, попри те, що Сковороду заведено називати «високого рівня богословом», з'ясування його теологічних поглядів не пішло далі "пролегоменів". Недарма ж найґрунтовніша розвідка на цю тему, оприлюднена наприкінці XX століття, має назву "Вступ до богословської науки Григорія Сковороди"[32]. Так само пильної уваги потребує й чимале коло питань, пов'язаних з мовою Сковороди. Хоч мову творів Сковороди вивчали такі непересічні лінгвісти, як Петро Бузук, Вєслав Вітковський, Федот Жилко, Михайло Жовтобрюх, Микола Наконечний, Олекса Синявський, Василь Чапленко, Юрій Шевельов, сковородинська *lingua mixta* й надалі залишається загадковою. Українська книжна мова часів бароко взагалі вивчена явно недостатньо. Досі бракує словника мови Сковороди та конкорданції україномовних і латиномовних творів письменника. Так чи так, але Юрій Шевельов змушений був назвати свою чималу розвідку про мову Сковороди "пролегоменами" (*Пролегомени до вивчення мови та стилю Сковороди*). Майже не вивчені на сьогодні й питомі джерела сковородинської поезії, філософії та богослів'я. Ясна річ, що ці студії залежать від загального стану української медієвістики. Чим швидше буде видано й опрацьовано багатющу спадщину вітчизняного богослов-

ського-полемічного

ського-полемічного письменства, курси поетики, риторики, філософії та богослів'я професорів Києво-Могилянської академії чи Харківського колегіуму, велетенський корпус української агіографії, барокової поезії, проповідницької літератури, чим швидше з'являться ґрунтовні розвідки про Йоасафа Горленка, Мануїла Козачинського, Георгія Кониського, Варлаама Лащевського, Феофана Прокоповича, Симона Тодорського та інших визначних українських барокових письменників, тим більшими будуть наші здобутки в з'ясуванні питомих джерел творчості Григорія Сковороди — останнього видатного барокового мислителя в Україні, а може, і в цілій Європі.

"Незнаною землею" є також питання впливу Сковороди на подальшу українську культуру, зокрема на українську романтичну філософію (Харківська школа романтиків, Кирило-Мефодіївське братство, Микола Гоголь), українську філософську думку доби позитивізму (лінгвістична філософія Олександра Потебні чи етнофілософія Миколи Сумцова), на культуру українського Ренесансу 1920-х років (тогочасна література, теорія пізнання, етика, психологія). Дуже важливо розглянути образ Сковороди, яким він постає в різних стратегіях, прикметних, скажімо, для української філософії XX століття, як-от персоналізм (Олександр Кульчицький), неотомізм (Володимир Олексюк), психоаналіз (Іван Мірчук), марксизм (Матвій Яворський) або оригінальна метода Дмитра Чижевського,

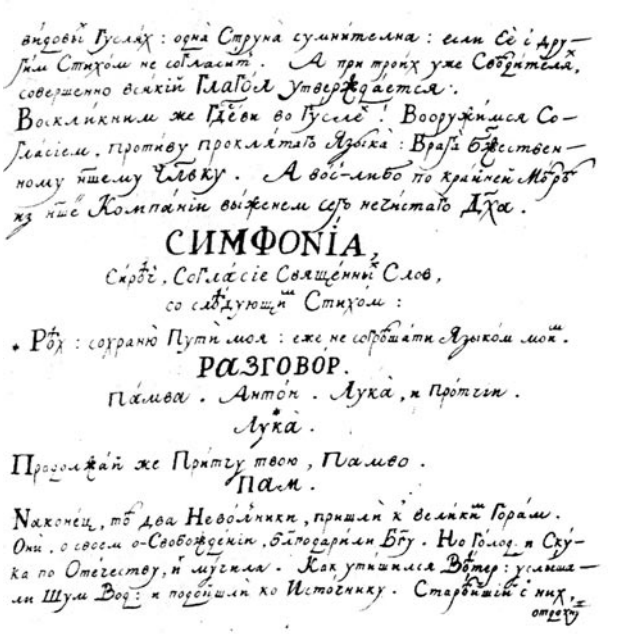

жевського, виплекана передовсім наукою Едмунда Гуссерля, Карла Ясперса й Мартіна Гайдеґґера (саме їх Чижевський уважав за своїх учителів у ділянці філософії).

Так само заслуговують на пильну увагу питання щодо зв'язку Сковороди з центрально- та західноєвропейською літературною і філософською традицією XVI-XVIII століть (закордонна мандрівка Сковороди та її наслідки для світогляду філософа, коло знаних Сковородою сучасних європейських філософів та письменників, Сковорода й німецька протестантська думка XVIII століття, Сковорода й французьке лібертинство, Сковорода й західна новолатинська література, Сковорода й польське барокове письменство тощо). Коли брати під увагу вихід науки Сковороди за рамки власне української традиції, то варто поставити на, мовити б, реалістичний ґрунт питання про стосунок Сковороди до масонства, до російської релігійно-філософської думки на зламі XIX й XX століть, а також докладно простудіювати рецепцію Сковороди в італійській, німецькій, польській, румунській, французькій, чеській, американській та інших традиціях.

По-третє (і це головне та ще й парадоксальне з огляду на двохсотлітню традицію вивчення творчості Сковороди), досі бракує канонічного видання творів письменника. Іще 1933 року Дмитро Чижевський писав:

> ...Я дозволю собі висловити бажання, щоб у інтересах української науки нарешті видано твори Сковороди в повному, автентичному та достойному вигляді.[33]

Ці слова видатного вченого можна повторити й зараз.

Справа в тому, що найавторитетніші академічні збірки творів Сковороди, а саме київські видання 1961 та 1973 років, далеко не бездоганні під багатьма оглядами. Наприклад, щойно згаданий Чижевський указував на наявні там помилки в грецьких словах,[34] Богдан Струмінський — на кілька недоглядів у тексті діалогу "Алфавит",[35] Юрій Шевельов — на те, що в обидвох київських виданнях відсутні будь-які фахові коментарі щодо біблійних цитат,[36] митрополит Іларіон (Іван Огієнко) відзначав свавільне вживання видавцями великої літери[37] тощо. Зрештою, помічені Чижевським та іншими хиби — то лиш дрібочка, порівняно з тим, що є насправді. Скажімо, якщо спробувати коротко окреслити те основне, в чому текст видання 1973 року відбігає від сковородинських автографів та списків, то картина буде така (подаємо тут тільки окремі приклади):

1. Неправильно відтворені слова:

"так" [I, 61][38] — насправді "как"
"проживи" [I, 86] — "преживи"
"емо" [I, 93] — "его"
"от в его" [I, 97] — "от сего"
"наших" [I, 118] — "ваших"
"разность" [I, 153] — "равность"
"Аврон" [I, 201] — "Аврок"
"ее" [I, 214] — "се"
"ступай" [I, 220] — "стучи"
"слово" [I, 223] — "олово"
"Иссак" [I, 229] — "Исаак"

“ту” [I, 240] – “ты”
“сеет” [I, 268] – “ссет”
“проводишь” [I, 278] – “провидишь”
“веди” [I, 283] – “вези”
“одебѣлѣлость” [I, 284] – “оледелѣлость”
“просвѣщатель” [I, 285] – “провѣщатель”
“novutus” [I, 285] – “ποιητής” (sic!)
“уявленным” [I, 285] – “уязвленным”
“обладаем” [I, 287] – “соблюдаем”
“коеж” [I, 293] – “кость”
“гладкую” [I, 294] – “гладную”
“умен” [I, 294] – “устен”
“тѣнь” [I, 295] – “тлѣнь”
“скриница” [I, 296] – “скрипица”
“пути” [I, 299] – “пуги”
“желать” [I, 305] – “жрать”
“же” [I, 358] – “хотим” (sic!)
“жить” [I, 360] – “учить”
“кто” [I, 361] – “как”
“иное” [I, 361] – “и кое”
“возстанут” [I, 361] – “возстенут”
“изламати” [I, 365] – “измлати”
“сказал” [I, 366] – “скакал”
“тень” [I, 367] – “день”
“манна” [I, 367] – “мѣлка”
“сил” [I, 367] – “сих”
“презираю” [I, 372] – “прозираю”
“смачные” [I, 375] – “смоляные”
“шерни” [I, 375] – “шершни”
“сужею” [I, 375] – “стужею”
“тайновѣдатели” [I, 378] – “тайноводители”
“великія” [I, 383] – “величія”
“тѣнь” [I, 384] – “сѣно”
“силы” [I, 392] – “а мы” (sic!)
“улицу” [I, 406] – “удицу”
“гвоздь” [I, 408] – “грозд”
“знанія” [I, 425] – “званія”
“в рожкѣ” [I, 427] – “в Ропскѣ”

“виной” [I, 451] – “живой”
“удилищного” [I, 463] – “училищнаго”
“озера” [II, 9] – “обера”
“мірское” [II, 42] – “морское”
“пораждающая” [II, 37] – “не раждающая”
“для” [II, 49] – “дня”
“суть” [II, 54] – “суд”
“состоит” [II, 75] – “стоит”
“это” [II, 75] – “что”
“туріи” [II, 83] – “турни”
“поспѣвше” [II, 84] – “воспѣвше”
“Даймон” [II, 92] – “дай!” (у зв’язку з цим майже на цілій сторінці переплутано репліки персонажів: Даймона та Варсави)
“воскресеніем” [II, 93] – “востаніем” (sic!)
“уловляет” [II, 135] – “удовляет”
“Корунканій” [II, 184] – “Кординаній”
“повадное” [II, 188] – “поважное”
“безпонятныи” [II, 189] – “безпамятныи”
“своей” [II, 191] – “сей”
“раждаемое” [II, 192] – “раздаемое”
“Нерон” [II, 203] – “Мерон”
“столы” [II, 203] – “стопы”
“жара” [II, 206] – “вара”
“что” [II, 208] – “и то”
“поваленныя” [II, 210] – “повапленныя”
“волны” [II, 355] – “вѣтры”
“20-го дня” [II, 365] – “30-го дня”
“благословеніем” [II, 368] – “благоволеніем”
“исувѣров” [II, 399] – “суевѣров”
“сѣдамо” [II, 400] – “сюда то”
“вѣдѣ навсѣгда” [II, 413] – “вездѣ и всѣгда”
“приложились” [II, 429] – “при” (sic!).

2. Пропуски слів, фраз та речень:

“infernus – Истреби” [I, 87] насправді треба читати: “ infernus. Сирѣчь: Истреби”
“еще в” [I, 97] – “еще мнѣ в”
“noctu in” [I, 100] – “noctu incidens in”

“vulgus, pande” [I, 103] – “vulgus, tu pande”
“что тебе” [I, 132] – “что для тебе”
“и содержит” [I, 163] – “и тебе содержит”
“то же солнце” [I, 287] – “тоже, что солнце”
“пепел, сердце” [I, 294] – “пепел есть сердце”
“се дом” [I, 365] – “се, но дом”
“больнѣе истины” [I, 378] – “больнѣе медведиц, желчае шершней. Нѣт слаще и увеселительнѣе истинны” (sic!)
“бывали древних” [I, 378] – “бывали у древних”
“его объят” [I, 402] – “его не объят”
“плодами рожденіями” [I, 403] – “плодами и рожденіями”
“сокровеннѣе твоих” [I, 404] – “сокровеннѣе внутрь твоих”
“его нѣчтось” [I, 421] – “его есть нѣчтось”
“и, что он” [I, 442] – “и зная, что он”
“и идущіе” [II, 28] – “и 11 идущіе”
“крест и мучащее” [II, 89] – “крест свой и мучащее”
“вѣка, христіанску” [II, 148] – “вѣка, всю христіанску”
“живот. К римлянину” [II, 204] – “живот. Не уклонися ни на десно, ни на шуіе... К римлянину”
“піиты, сирѣчь пѣсни” [II, 204] – “піиты, поэматы, сирѣчь пѣсни”
“люблят. Собственную” [II, 215] – “люблят, веселятся птичіим пѣніем. Собственную”
“est vide” [II, 371] – “est в вел[икій]Пяток vide”
“nobis columba” [II, 373] – “nobis, vera columba”
“лазарета. Такая” [II, 398] – “лазарета, каковых часто живых погребают по указу. Такая”.

3. Численні похибки в коренях, суфіксах та відмінкових закінченнях:

“земной” [I, 149] – насправді “земный”
“лицо” [I, 158] – “лице”
“который” [I, 164] – “которой”
“тебя” [I, 175] – “тебе”
“вождем” [I, 180] – “вождом”
“своей” [I, 188] – “своею”
“второй” [I, 207] – “вторый”
“святом” [I, 224] – “святѣм”
“многія” [I, 225] – “многіи”
“господом” [I, 239, 440] – “Господем”
“хранящіе” [I, 239] – “хранящіи”
“новый” [I, 240] – ”новой”
“сапожнаго” [I, 253] – “сапожняго”
“другой” [I, 255] – “другій”
“ничего” [I, 257, 271] – “ничево”
“облака” [I, 286] – “облаки”
“клянусь” [I, 286] – “кленусь”
“ночной” [I, 290] – “ночный”
“чужое” [I, 291] – “чужее”
“кожаный” [I, 293] – “кожаной”
“нетлѣнныя” [I, 301] – “нетлѣнные”
“являющіеся” [I, 313] – “являющіяся”
“пустой” [I, 454; II, 38] – “пустый”
“пламене” [II, 60] – “пламеня”
“балконцем” [II, 159] – “балконцом”
“жесткія” [II, 212] – “жосткія”
“щеголя” [II, 398] – “щоголя”.

Особливо поширеним є тут поплутання “а” та “о”:

“расказал” [I, 97] – насправді “росказал”
“алтаря” [I, 153] – “олтаря”
“самого” [I, 185] – “самаго”
“охрамоша” [I, 229] – “охромоша”
“хорошими” [I, 234] – “харошими”
“зубам” [I, 237] – “зубом”

“фонарь (фонарем)” [I, 240, 289, 291, 296] – “фанарь (фанарем)”
“выгонял” [I, 259] – “выганял”
“брачного” [I, 283] – “брачнаго”
“безцѣнного” [I, 285] – “безцѣннаго”
“золотого” [I, 285] – “золотаго”
“морского” [I, 287] – “морскаго”
“прямого” [I, 292] – “прямаго”
“блаженного” [I, 292] – “блаженнаго”
“помагаем” [I, 298] – “помогаем”
“рождается” [I, 302] – “раждается”
“слабосильного” [II, 13] – “слабосильнаго”
“ласков” [II, 43] – “ласкав”
“хозяином” [II, 175] – “хазяином”
“дариносима” [II, 372] – “дориносима”
“здравого” [II, 373] – “здраваго”
“шкарбутника” [II, 398] – “шкорбутника”
“крѣпкого” [II, 431] – “крѣпкаго”

а також “і”, “и” та “ы”:

“домик” [I, 205] – насправді “домык”
“звѣри” [I, 229] – “звѣры”
“крин” [I, 230] – “крын”
“постигает” [I, 236] – “постыгает”
“жидовском” [I, 237] – “жыдовском”
“жидкія” [I, 242] – “жыдкія”
“цыркул” [I, 257] – “циркул”
“нѣкий” [I, 269] – “нѣкій”
“мир[а]” [I, 273; II, 398] – “мір[а]”
“сыдяших” [I, 292] – “сидящих”
“иудеев” [I, 305] – “іудеев”
“великолѣпіе” [I, 315] – “великолѣпіе”
“бѣжіт” [I, 321] – “бѣжит”
“пшенічное” [I, 373] – “пшеничное”
“убийцы” [I, 428] – “убійцы”
“посторонних” [I, 438] – “посторонных”
“одѣвающий” [II, 25] – “одѣвающій”
“библиа” [II, 47] – “Библіа”

“стихий” [II, 54] – “стихій”
“тихий” [II, 107] – “тихій”
“старший” [II, 137] – “старшій”
“основание” [II, 175] – “основаніе”
“толікие” [II, 200] – “толикіе”
“ви” [II, 204] – “вы”
“всеискренный” [II, 369] – “всеискренній”
“гніет” [II, 398] – “гныет”.

4. Помилкове вживання літери “ять”:

“городе” [I, 94] – насправді “городѣ”
“человек” [I, 94, 296] – “человѣк”
“тѣрял” [I, 97] – “терял”
“те” [I, 114] – “тѣ”
“тем” [I, 115] – “тѣм”
“верю” [I, 119] – “вѣрю”
“речей” [I, 121] – “рѣчей”
“отвечал” [I, 122] – “отвѣчал”
“певчій” [I, 129] – “пѣвчій”
“ветром” [I, 140] – “вѣтром”
“дело” [I, 149; II, 115] – “дѣло”
“свет” [I, 153] – “свѣт”
“слепы” [I, 160] – “слѣпы”
“тебе” [I, 161, 260] – “тебѣ”
“вѣтхіи” [I, 178] – “ветхіи”
“нет” [I, 178] – “нѣт”
“где” [I, 183; II, 61] – “гдѣ”
“известно” [I, 186] – “извѣстно”
“разделяя” [I, 188] – “раздѣляя”
“увеждь” [I, 196] – “увѣждь”
“детей” [I, 203] – “дѣтей”
“здесь” [I, 206] – “здѣсь”
“драгоценнейшими” [I, 206] – “драгоцѣннѣйшими”
“скрижалех” [I, 223] – “скрижалѣх”
“вместѣ” [I, 225] –“вмѣстѣ”
“следовательно” [I, 227] – “слѣдовательно”
“нередко” [I, 227] – “нерѣдко”

“имел” [I, 227] – “имѣл”
“отсечен” [I, 228] – “отсѣчен”
“земли” [I, 231] – “землѣ”
“действително” [I, 234] – “дѣйствително”
“любѣзнѣйшая” [I, 240] – “любезнѣйшая”
“процветала” [I, 240] – “процвѣла”
“бедныи” [I, 244] – “бѣдныи”
“свещи” [I, 247] – “свѣщи”
“плененны” [I, 257] – “плѣненны”
“меди” [I, 273] – “мѣди”
“песочнаго” [I, 273] – “пѣсочнаго”
“имеет” [I, 279] – “имѣет”
“оскудеша” [I, 280] – “оскудѣша”
“тележка” [I, 283] – “телѣжка”
“осень” [I, 283] – “осѣнь”
“солнце” [I, 295] – “солнцѣ”
“сладкоѣ” [I, 299] – “сладкое”
“сумненіе” [I, 300] – “сумнѣніе”
“терпенія” [I, 300] – “терпѣнія”
“устѣн” [I, 305] – “устен”
“поместить” [I, 311] – “помѣстить”
“певцы” [I, 321] – “пѣвцы”
“потѣрял” [I, 419] – “потерял”
“после” [I, 429] – “послѣ”
“взбег” [I, 437] – “взбѣг”
“вечное” [II, 16] – “вѣчное”
“главнейшая” [II, 22] – “главнѣйшая”
“насевают” [II, 35] – “насѣвают”
“врѣмя” [II, 45] – “время”
“тѣбѣ” [II, 47, 82] – “тебѣ”
“намереній” [II, 57] – “намѣреній”
“гнезда” [II, 63] – “гнѣзда”
“налево” [II, 66] – “на лѣво”
“вылѣтѣв” [II, 73] – “вылетѣв”
“ліодке” [II, 111] – “ліодкѣ”
“ответ” [II, 144] – “отвѣт”
“виденіе” [II, 147] – “видѣніе”
“телѣснаго” [II, 152] – “тѣлеснаго”

“Халѣб” [II, 152] – “Халеб”
“несть” [II, 157] – “нѣсть”
“две” [II, 180] – “двѣ”
“свирепствовала” [II, 366] – “свирѣпствовала”
“все[ми]” [II, 367, 368, 369, 398] – “всѣ[ми]”
“купель” [II, 369] – “купѣль”
“верный” [II, 371] – “вѣрный”
“железо” [II, 372] – “желѣзо”
“іюле” [II, 372] – “іюлѣ”
“чѣловѣка” [II, 398] – “человѣка”
“сена” [II, 429] – “сѣна”.

5. Помилкове зазначення м’якості або твердості звуків:

“Харьков” [I, 90, 462; II, 386, 399, 400] – насправді “Харков”
“нельзя” [I, 193] – “нелзя”
“безначальное” [I, 211] – “безначалное”
“даст” [I, 244] – “дасть”
“возмете” [I, 226] – “возьмете”
“раскольничіи” [I, 227] – “расколничіи”
“пояст” [I, 232] – “поясть”
“вальницы” [I, 240] – “валницы”
“теперь” [I, 255] – “тепер”
“тьмѣ” [I, 274] – “тмѣ”
“пѣсенку” [I, 280] – “пѣсеньку”
“крючком” [I, 282] – “крючьком”
“свѣтильник” [I, 290] – “свѣтилник”
“исповѣст” [I, 293] – “исповѣсть”
“горькую” [I, 294] – “горкую”
“вечер” [I, 294] – “вечерь”
“кольцѣ” [I, 301] – “колцѣ”
“вечер” [I, 437] – “вечерь”
“свидѣтельствовал” [I, 443] – “свидѣтелствовал”
“треугольник” [II, 37] – “треуголник”
“церьков” [II, 40] – “церковь”
“рѣчми” [II, 50] – “рѣчьми”

“колокольня” [II, 60] – “колоколня”
“мальчик” [II, 137] – “малчик”
“будьто” [II, 149] – “будто”
“возьмут[ся]” [II, 154, 365] – “возмут[ся]”
“гроздь” [II, 161] – “грозд”
“весма” [II, 181] – “весьма”
“сирѣч” [II, 398] – “сирѣчь”.

6. Помилки в подвоєнні літер:

“отворил” [I, 113] – насправді “оттворил”
“свыше” [I, 185] – “свышше”
“сказано” [I, 190, 211, 241, 315] – “сказанно”
“изображена” [I, 225] – “изображенна”
“елисейское” [I, 266] – “елиссейское”
“составлено” [I, 271] – “составленно”
“лишены” [I, 283] – “лишенны”
“елин” [I, 299] – “еллин”
“засорили” [I, 303] – “зассорили”
“напечатано” [I, 422] – “напечатанно”
“названна” [I, 433] – “названа”
“разсыпав” [II, 43] – “рассыпав”
“тиранов” [II, 57] – “тираннов”
“гергессинскіи” [II, 61] – “гергесинскіи”
“ограждено” [II, 88] – “огражденно”
“поранена” [II, 177] – “пораненна”
“воистину” [II, 207] – “воистинну”
“бѣшенно” [II, 212] – “бѣшено”
“писано” [II, 372] – “писанно”
“разслаблена” [II, 398] – “разслабленна”.

7. Порушення сковородинської синтакси, яке полягає в доволі частій зміні типу речення (питального на спонукальне, спонукального на розповідне тощо) й відповідних пунктуаційних знаків, некоректному розмежуванні власне авторського тексту й цитат, а також у хибному потрактуванні структури речень. Час від часу синтаксична

будова тексту взагалі підлягає докорінній зміні. Наприклад, у байці “Крот и Линкс” Сковорода пише:

> “Менѣе Врачей? Менѣе Больных. Менѣе Золота? Менѣе Надобностей. Менѣе Ремесл? Менѣе Мотов. Менѣе Наук? Менѣе Дураков. Менѣе Прав? Менѣе Беззаконников. Менѣе Оружія? Менѣе Войны. Менѣе Поваров? Менѣе испорченнаго Вкуса. Менѣе Чести? Менѣе Страха. Менѣе Сластей? Менѣе Грусти. Менѣе Славы? Менѣе Безславія. Менѣе Другов? Менѣе Врагов. Менѣе Здоровья? Менѣе Страстей”.

Тим часом видавці беруть оці 24 речення за одне-єдине [I, 123]. Крім того, зміст окремих речень спотворюють хибно подані прийменники, сполучники та частки:

“в силу” [I, 168] треба читати: “и силу”
“со истинной” [I, 190] – “во истинной”
“что бы” [I, 201] – “что бо”
“не забрала” [I, 210] – “на забрала”
“а в день” [I, 223] – “и в день”
“о сей-то” [I, 231] – “в сей-то”
“но губах” [I, 234] – “на губах”
“к тому же хождаху” [I, 241] – “к тому не хождаху”
“не хотиш” [I, 256] – “но хотиш”
“и найшли” [I, 280] – “не найшли”
“не полезное” [I, 297] – “но полезное”
“до небеснаго” [I, 301] – “но небеснаго”
“и Іоиля” [I, 320] – “у Іоиля”
“и послушаніе” [I, 363] – “в послушаніе”
“не погана” [I, 364] – “но погана”
“по человѣку” [I, 370] – “ко человѣку”
“а новое” [I, 371] – “и новое”
“а вечеру” [I, 373] – “в вечеру”

“к истинѣ” [I, 377] – “в истинѣ”
“до образует” [I, 383] – “да образует”
“а изыдите” [I, 385] – “и изыдите”
“еще речи” [I, 390] – “аще речи”
“не... камень” [I, 405] – “на... камень”
“в паче” [I, 406] – “а паче”
“к иным” [II, 16] – “и иным”
“в царствѣ” [II, 51] – “и царствѣ”
“а новыя” [II, 58] – “и новыя”
“не един” [II, 62] – “на един”
“не ублажаю” [II, 117] – “ни ублажаю”
“но горѣ” [II, 145] – “на горѣ”
“же удалятися” [II, 167] – “еже удалятися”
“на небесну” [II, 353] – “под небесну”
“не такова” [II, 398] – “но такова”.

8. Ігнорування чинних у автографах та списках правил ужитку великої літери (іменники, а почасти й прикметники та займенники Сковорода зазвичай писав з великої літери, тимчасом як видавці подають усе це з малої літери, навіть слова “Бог” чи “Господь”), правил написання слів разом, окремо та через дефіс; невиправдана відмова від деяких уживаних Сковородою літер. Наприклад, “θ (Θ)” послідовно передано через “ф (Ф)”, що надає окремим словам химерного звучання:

“рифм” [I, 122] замість “ритм”
“феатр” [I, 308] замість “театр” (пор.: “театр” [II, 204], theatrum [II, 424])
“антипафіи и симпафіи” [II, 13] замість “антипатіи и симпатіи” (пор.: “симпатія” [I, 459]) тощо.

9. Майже повна відсутність наявних у автографах та списках тисяч діакритичних знаків, без яких марно силкуватися збагнути, зокрема, сковородинську орфоепію. Навіть та дрібка діакритики, яка подана, далеко не завжди поправна (помилкове наголошення складів, поплутання типу наголосу тощо).

10. Свавільна інтерпретація композиційної та графічної структури тексту: неправильне розташування віршованих рядків один щодо одного, неправильний поділ їх на строфи, перенесення слів та фраз із одного рядка в інший; довільна розбивка прозового тексту на абзаци (наприклад, Сковорода подає кожну цитату з нового рядка, тимчасом як видавці – суцільним текстом); не взято під увагу або неправильно відтворено рясні графічні виокремлення слів та фраз.

Коли додати до цього ще й кілька тисяч незадокументованих цитат, явно недостатню ґрунтовність і достеменність коментарів, а також ту прикру обставину, що видання творів Сковороди кінця XX – початку XXI століть здебільшого взагалі перебувають далеко за межами академічної традиції, то висновок може бути тільки один: твори Сковороди “в повному, автентичному та достойному вигляді” на сьогодні так-таки й не видано. Це посутньо гальмує, а почасти просто внеможливлює і подальший розвиток академічних студій над Сковородою, і адекватне поцінування його творчості, і переклад творів письменника іншими мовами, зрештою, понижує авторитет сучасної української гуманістики у світі.

Одне слово, ми стоїмо тільки «на риштованнях історії української літератури», з

яких

яких видно вже далеченько, але... жити ліпше таки не на риштованнях, а в будинку. Так писав Шевельов 1956 року в своїй рецензії на тепер уже класичну книжку Дмитра Чижевського *Історія української літератури*. А я, що того-таки 1956 року тільки-но народився, наприкінці свого виступу хотів би лиш повторити це ще раз, услід за незабутнім Юрієм Володимировичем.

[1] Шерех, Юрій. Юрій Шевельов в автобіографічному контексті // Шерех, Юрій. *Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології:* Три томи. — Харків, 1998. — Т. І. — С. 13.

[2] Гр. κορυφή — маківка, єство.

[3] Сковорода, Григорій. *Повне зібрання творів*: у 2-х т. — Київ, 1973. — Т. 1. — С. 307.

[4] "Солодке неробство" (*італ.*). Шевельов теж користається цим висловом, щоправда, тільки як пейоративом. Див., наприклад: «... вистава йде бадьорим, пружистим темпом наших днів, а не допотопним *dolce far niente* хуторів Кукси й Дранка» [Шевчук, Григорій. „Пошились у дурні" в студії Й. Гірняка // *Арка*. — 1947. — Ч. 4. — С. 44].

[5] Мірчук, Іван. *Г. С. Сковорода. Замітки до історії української культури*. — Прага, 1925. — С. 5.

[6] Семенко, Михайль; Шкурупій, Ґео; Бажан, Нік. Зустріч на перехресній станції. Розмова трьох // *Ваплітянський збірник* / Під ред. Юрія Луцького. Вид. 2-е., доп. — Торонто, 1977. — С. 105.

[7] Тобто книжку *Нове українське письменство*.

[8] Петров, Віктор. Естетична доктрина Шевченка (до постановки проблеми) // *Арка*. — 1948. — Ч. 3-4. — С. 38.

[9] Петров, Николай. *Очерки истории украинской литературы XIX столетия*. — Киев, 1884. — С. 199-200.

[10] Чижевський, Дмитро. *Філософія Г. С. Сковороди* / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Леоніда Ушкалова. — Харків, 2003. — С. 340.

[11] Куліш, Пантелеймон. Григорій Квітка (Основ'яненко) і його повісті (Слово на новий виход Квітчиних повістей) // Куліш, Пантелеймон. *Твори:* у 2-х т. — Київ, 1989. — Т. 2. — С. 488.

[12] Франко, Іван. [Рец. на:] П. Житецкий. «Энеида» И. П. Котляревского и древнейший список ее (*Киевская старина*, 1899, X-XII; 1900, I-III) // Франко, Іван. *Зібрання творів*: у 50-ти т. — Київ, 1982. — Т. 33. — С. 43.

[13] Корогодський, Роман. *І дороги. І правди. І життя*. — Київ, 2002. — С. 128.

[14] Никольский Б. Украинский Сократ // *Исторический вестник*. — 1895. — Апр. — С. 215-23; *Mizińska J.* Ukraiński Sokrates [Leonid Uszkałow, Oleg Marczenko. *Narysy z filozofii Grigorija Skoworody*. — Charków, 1993. — 152 s.] // *Edukacja filozoficzna*. — 1997. — Vol. 23. — S. 347-50.

[15] Rupp J. Der ukrainische Rousseau: Skovoroda und seine theologische Ansichten // *Hryhorij Savyč Skovoroda (1722-1794)*. — München, 1975. — S. 17-29; Mazur Z. Ukraiński Jean Jacques Rousseau // *Kurjer Poranny*. — [Warszawa], 1934. — 12 października.

[16] Arseniew, Nikolaj von. Bilder aus dem russischen Geistesleben. I. Die mystische Philosophie Skovorodas // *Kyrios. Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas* / Hrsg. von H. Koch. – Königsberg; Berlin, 1936. – Bd. I. – Hft. 1. – S. 28. Пор.: Ковалінський, Михайло. *Григорій Савич Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста)* / Опр. Ю. Русов. – Лондон, 1956. – С. 27.

[17] Kaluzny, Antoine Eugene. *La philosophie du coeur de Grégoire Skovoroda* / Préf. de V. Cauchy. – Montréal, 1983.

[18] Пелех, Петро. З життя і творчости Сковороди // *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. – 1925. – Т. CXXXVI-CXXXVII. – С. 152.

[19] Кудринский, Фёдор. Философ без системы (Опыт характеристики Григория Саввича Сковороды) // *Киевская старина*. – 1898. – Т. LX. – Февр. – С. 273.

[20] Tschižewskij, Dmytro. *Skovoroda: Dichter, Denker, Mystiker*. – München, 1974. – S. 61.

[21] Степаненко, Микола. Григорій Сковорода і українське письменство останнього п'ятдесятиліття (Впливи і постать Григорія Савича Сковороди в пореволюційній українській літературі) // *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. – Нью-Йорк, Париж, Сидней, Торонто, 1976. – Т. CLXXXVII. – С. 154.

[22] Мірчук, Іван. *Г. С. Сковорода. Замітки до історії української культури*. – Прага, 1925. – С. 9.

[23] Scherer, Stephen. Hryhorii Skovoroda's "Narcissus": Its Ideas and Place in East Slavic Thought // *Michigan Academician*. – 1989. – Vol. XXI. – № 2. – P. 155.

[24] Чижевський, Дмитро. *Філософія Г. С. Сковороди* / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Леоніда Ушкалова. – Харків, 2003. – С. 340. Пор., наприклад, із твердженням Леоніда Білецького:

> Першорядне завдання нашої критики – великі твори розгадати і відповідним способом показати світові. Передусім, – твори Т. Шевченка, Гр. Сковороди, далі – всі інші прояви української народної творчости й духовости українського народу.

[Білецький, Леонід. Критика й письменник // *Мистецький Український Рух: Збірники літературно-мистецької проблематики*. – Регенсбург, 1947. – Зб. III. – С. 38]

[25] Чижевський, Дмитро. *Нариси з історії філософії на Україні*. – 2-е вид. – Мюнхен, 1983. – С. 156.

[26] Skovoroda (Grégoire-Savitch) // *Grand dictionnaire universel français, historique, géographique, biographique, mythologique, bibliographique, littéraire, artistique, scientifique, etc.* / Par Pierre. Larousse. – Paris, s.a. [1875]. – T. XIV. – P. 781-2.

[27] Asher G. M. The Malakani, or Spiritual Christians in Eastern Russia // *Appleton's Journal: a magazine of general literature*. – 1879. – Vol. 7. – Issue 5. – November. – P. 442.

[28] Хоткевич, Гнат. *Григорій Савич Сковорода (український фільософ): Короткий його життепис і вибрані місця з творів та листів. З нагоди 125-літньої річниці з дня смерти*. – Харків, 1997. – С. 9.

[29] Петрод, Віктор. До характеристики філософського світогляду Сковороди (вчення Сковороди про матерію) // *Записки Історико-філологічного відділу УАН* / За ред. Агатангела

Кримського. — Київ, 1927. — Кн. XIII-XIV. — С. 30.

[30] Grigoraș Emil C. Prefață [la *Alex. Hâjdeu*. Un filozof mistic] // *Convorbiri literare*. — 1930. — Vol. LXIII. — Mai. — P. 568.

[31] Кульчицький, Олександр. *Український персоналізм. Філософська й етнопсихологічна синтеза*. — Мюнхен; Париж, 1985. — С. 37.

[32] Див.: Bilaniuk, Petro. An Introduction to the Theological Thought of Hryhoriy Skovoroda // *Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles* / Ed. by Richard H. Marshall, Jr. and Thomas E. Bird. — P. 251-74.

[33] Чижевський, Дмитро. *Філософія Г.С. Сковороди* / Підготовка тексту, мовна редакція та вступна стаття Леоніда Ушкалова. — С. 33.

[34] Tschižewskij, Dmytro. *Skovoroda. Dichter, Denker, Mystiker*. — München, 1974. — S. 228.

[35] *Strumiński, Bogdan*. Textological Notes on Skovoroda's *Alphabet* // *Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles* / Ed. by R. H. Marshall, Jr. and Th. E. Bird. — Edmonton; Toronto, 1994. — P. 215-9.

[36] Shevelov, George. Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language and Style // *Hryhorij Savyč Skovoroda. An Anthology of Critical Articles* / Ed. by R. H. Marshall, Jr. and Th. E. Bird. — P. 95.

[37] Іларіон, митр. Нове академічне видання творів Григорія Сковороди // *Віра і культура*. — 1962. — Ч. 12. — С. 14.

[38] Тут і далі покликаємось на видання: Сковорода, Григорій. *Повне зібрання творів:* у 2-х т. — Київ, 1973, — зазначаючи в дужках том та сторінку.

Summary

Ushkalov, Leonid. *"Scaffolding the History of Ukrainian Literature": a View of the Reception of Our Classics*. – Lviv: Centre for the Humanities; Kyiv: Smoloskyp, 2007. - 56 p. ("University Dialogs", #3)

The third edition of the series "University Dialogs" presents a Public Lecture by professor Leonid Ushkalov, delivered on 24th of April 2007 at Ivan Franko National University of L'viv. The Lecture was dedicated to the revision of a history of Ukrainian literature and concentrated particularly on a figure and works of Hryhoriy Skovoroda (1722-1794) and that time epoch.

The text is supplemented by comprehensive bibliographic survey and substantial textological study of Ukrainian Skovoroda Studies.

Університетські
ДІАЛОГИ

Леонід Ушкалов

Координатор
Олена Галета

Коректування
Євген Гулевич

Обкладинка
Андрій Лесів
Романа Романишин

Макет і верстка
Віктор Мартинюк

Центр гуманітарних досліджень
Львівського національного університету імені Івана Франка
79000 Львів, вул. Університетська 1, кім. 208
тел./факс: (+3 8 032) 296 41 18
www.humanities.lviv.ua

Видавництво "Смолоскип"
03118 Київ, пров. Балакірєва 1
тел./факс: (+3 8 044) 265 97 50
www.smoloskyp.org.ua